

УДК 930.2(477) «18/19»

**ЖУРНАЛ «РУССКИЙ ЭКСКУРСАНТ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УЧНІВСЬКОГО ЕКСКУРСІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Н.І. Савчук

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті здійснено джерелознавчий аналіз журналу «Русский экскурсант», який видавала Ярославська екскурсійна комісія. Основна мета дослідження полягає у визначенні його інформативного потенціалу для вивчення історії учнівського екскурсійного руху в Україні з фокусуванням уваги на організаційних моментах.

На початку ХХ ст. часопис «Русский экскурсант» був одним із популярних спеціалізованих туристсько-екскурсійних видань Російської імперії. Він виходив щомісяця впродовж 1914–1917 рр. На сторінках журналу висвітлювалися різноманітні питання туристсько-екскурсійного життя усієї імперії, зокрема й на українських теренах. У ньому публікували статті з теорії та практики екскурсійної діяльності, розповіді про здійснені та заплановані подорожі, поради та рекомендації з організації екскурсій, насамперед у навчальних закладах, довідкову інформацію, а також огляди нової тематичної літератури.

Встановлено, що незважаючи на те, що журнал «Русский экскурсант» видавали у Центральній Росії, він є важливим джерелом з історії екскурсійної справи в Україні. У ньому вміщено чимало різноманітної інформації, яка дозволяє сформулювати загальне уявлення про процес організації учнівських екскурсій. Тематично її можна розподілити так: планування прогулянок і подорожей; матеріально-технічне забезпечення (проїзд, проживання, харчування, спорядження); участь органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій; довідкові дані.

Ключові слова: Україна, екскурсійна справа, учнівська екскурсія, туризм, журнал, «Русский экскурсант».

Постановка проблеми та огляд літератури. У другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. у Російській імперії та тій частині українських земель, що входили до її складу, набув поширення новий вид культурної практики – туризм. Подорожі та відвідування знакових місць стали елементом дозвілля для багатьох людей. Водночас з метою наближення учнів до навколишнього світу та реалій життя у навчальних закладах почали запроваджувати екскурсійний метод. У зв'язку з цим у суспільстві виник запит на спеціалізовану літературу, як довідкову, так і періодичну. Крім різноманітних путівників з'явилася низка журналів («Русский турист», «Вестник спорта и туризма» «Экскурсионный вестник», «Школьные экскурсии и школьный музей» та ін.), у яких публікували статті з теорії та практики екскурсійної діяльності, розповіді про здійснені та заплановані подорожі, поради та рекомендації з організації екскурсій, насамперед у навчальних закладах, довідкову інформацію, а також огляди нової тематичної літератури.

Найбільш популярним серед таких видань був щомісячний ілюстрований часопис «Русский экскурсант», який упродовж 1914–1917 рр. видавала Ярославська екскурсійна комісія. Основна мета журналу полягала у тому, щоб «розкрити очі молодому поколінню на дивовижну картину батьківщини, допомогти їм відчутти всю привабливість природи, ознайомити з багатоманіттям побуту... стати провідником у живому музеї давнього та нового...». Редакція запевняла читачів, що використає всі можливості аби бути в курсі технічної сторони справи, слідкуючи за змінами на залізничних і пароплавних шляхах, знайомлячи з удо-

сконаленнями туристичного спорядження, укладання та перевезення необхідної поклажі, з методами вивчення місцевості та іншими питаннями, пов'язаними з організацією екскурсій [3, с. 2–4].

На сторінках часопису висвітлювалися різноманітні питання туристсько-екскурсійного життя усієї імперії, зокрема й на українських теренах. Усі публікації розподілялися за розділами: «Загальні та керівні статті», «Враження і статті учнів та керівників екскурсій», «Із записника екскурсанта», «Хроніка екскурсій», «Рух екскурсій», «Із життя громадських організацій», «Крупинки досвіду», «Довідковий відділ», «Бібліографія».

Незважаючи на значну інформативну насиченість, як джерело з історії розвитку туризму в Україні «Русский экскурсант» донині залишається малодослідженим. Частково цю проблему спробувала вирішити С. Грибанова, розглянувши у джерелознавчому контексті публікації журналу поряд з матеріалами інших періодичних видань [2]. Проте ще чимало аспектів потребують подальшого студіювання.

Мета нашого дослідження – на основі контент-аналізу усіх номерів часопису «Русский экскурсант» визначити його інформативний потенціал для вивчення історії учнівського екскурсійного руху в Україні з фокусуванням уваги на організаційних моментах.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX ст. учнівський екскурсійний рух у Російській імперії фактично перебував у зародковому стані. Хоча у суспільстві зростала зацікавленість туризмом і поступово визнавалася його користь для навчання та виховання молоді, у державі не було ні належного правового регулювання цієї сфери, ні відповідної інфраструктури. Час від часу прогулянки та подорожі для своїх вихованців улаштовували лише окремі педагоги-ентузіасти. Їм доводилося займатися вирішенням усіх питань, пов'язаних зі здійсненням екскурсій, – від визначення маршруту й

формування групи до матеріально-технічного забезпечення та оформлення необхідних документів.

Певні зрушення у цьому контексті відбулися на початку XX ст. 2 серпня 1900 р. міністерство народної освіти видало циркуляр, яким літні канікулярні роботи учнів середніх навчальних закладів замінено екскурсіями. Відтоді вони стали складовою освітньо-виховного процесу. Пізніше офіційними додатковими рекомендаціями практики мандрівок було розширено ще більше [1, с. 35].

Як неодмінна частина вакацій, учнівські екскурсії суттєво збільшили туристичний потік у країні, виявивши основні перешкоди для подальшого розвитку цієї справи. Найбільше проблем постало при організації дальніх поїздок, оскільки вони потребували чималих фінансових витрат на транспорт, проживання та харчування. Здебільшого такі екскурсії могли дозволити собі тільки діти заможних батьків. Для здешевлення та удоступнення подорожей за розпорядженням міністерства запроваджено так званий гімназійний туризм. У канікулярний період керівництво державних навчальних закладів зобов'язане було за попередніми запитамі безкоштовно надавати приміщення для приїжджих учнівських груп. З одного погляду, це нововведення певною мірою поліпшило існуюче становище, проте з другого – створило безліч незручностей. «Русский экскурсант» інформував своїх читачів про їхню сутність на прикладі Ялти, де у червні накопичувалося так багато учнівської молоді, що вона «мимоволі впадала в очі». Упродовж місяця всі тамтешні школи були зайняті екскурсантами, а багатьом навіть відмовлено у прийомі за відсутністю місця [3, с. 31]. Крім того, через недостатню культурність відпочивальники часто псували майно та завдавали інших збитків. Траплялися випадки такого забруднення приміщень, що після 1–2 тижнів перебування екскурсії доводилося робити капітальний ремонт. Варварське поводження

та халатність призвели до того, що двері середніх навчальних закладів Ялти «наглухо зачинилися для численних літніх кочівників». У зв'язку з цим у 1914–1915 рр. Ялтинське відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу домоглося виділення окремого приміщення для туристів. Мотивуючи його необхідність, у своєму зверненні до органів міської влади правління зауважувало, що освітнім закладам «не годиться розмішувати у себе таку кількість людей, яка потребує спеціального обслуговуючого персоналу й завдає багато мороки». Щоб спрямувати екскурсійний потік у «бажаний фарватер», продовжувалося у клопотанні, належний прийом гостей міста має забезпечити громадське управління [3, с. 78–79, 98; 8, с. 239].

До речі, на сторінках часопису відведено чимало місця висвітленню ролі міського самоврядування в екскурсійній справі. У рубриках «Хроніка екскурсій» і «Рух екскурсій» можна знайти інформацію про безоплатне розміщення на ночівлю вихованців навчальних закладів з інших міст. Для цього міські управи використовували не лише приміщення шкіл, гімназій та училищ, а й готелів [Див.: 3, с. 81–82, 87, 89; 4, с. 76–77; 6, с. 112; 7, с. 178]. Також цій темі присвячено загальну статтю, підписану криптонімом Бур-ъ (судячи з переліку дописувачів, авторство належить В. Бурцеву з Ярославля. – Н. С.). У ній наголошувалося на важливості долучення громадських управлінь до забезпечення та обслуговування учнівських екскурсій. Найкращою формою їхньої участі кореспондент вважав створення постійної установи, котра б завідувала прийомом туристів. Успішним прикладом у публікації наводилася діяльність Київської міської екскурсійної комісії. Зокрема зазначалося, що вона абсолютно задовольняла потреби і запити екскурсантів усіх категорій, а тому мала навіть групу платних керівників-спеці-

алістів (екскурсоводів. – Н. С.) з історії, археології, мистецтва, природознавства та лікаря, котрий при потребі безкоштовно консультував. Крім того, комісія виконувала посередницькі функції з придбання театральних квитків [5, с. 3–5].

Цікавими для розуміння змісту діяльності київської комісії є розроблені нею правила прийому екскурсантів, представлені в рубриці «До відома керівників». Із них дізнаємося, що приїжджим групам надавали приміщення для ночівлі (з ліжками та/або сінниками*) й окріп для чаю. Проживання було платним – від 5 до 20 коп. за добу з особи залежно від категорії навчального закладу екскурсантів. Додатково сплачували послуги прислуги. Організатори подорожей мали заздалегідь подати заявку в бюро комісії із зазначенням кількості учасників чоловічої та жіночої статі, дати прибуття до Києва, орієнтовної тривалості перебування в місті, точної зворотної поштової адреси. Запит потрібно було надіслати не пізніше 1 червня для літніх екскурсій та за 15 днів до приїзду – на різдвяні, масляничні та великодні канікули.

Інший вид послуг, які надавала комісія, – ознайомлення з визначними місцями та пам'ятками Києва у супроводі фахівця. Причому для вихованців сільських і міських одно- та двокласних училищ, недільних шкіл і вечірніх класів це було безкоштовно, а для всіх інших навчальних закладів – 5 руб. за кожен екскурсійний день. Також у канцелярії комісії можна було отримати довідку про основні туристичні локації міста, дешеві та безпечні заклади харчування [3, с. 95–97].

Суттєву допомогу в організації учнівських подорожей надавали наукові та туристичні громадські об'єднання. Одним із найвідоміших та найвпливовіших не лише на території України, а й усієї Російської імперії був Кримсько-Кавказький гірський клуб, заснований 1890 р. в Одесі. Він обслуговував як своїх членів,

*Сінник – матрац, набитий сіном або солом'яно.

так і всіх охочих до мандрів. Із особливою увагою організація ставилася до учнівських груп. Вона забезпечувала їх провідниками, транспортом, підшуковувала житло, клопоталася про здешевлення екскурсій, надавала інші послуги.

Екскурсійна секція клубу щосезону розробляла загальнодоступні багатоденні маршрути. Для прикладу, в 1914 р. перша подорож по Криму тривалістю 20 діб мала відбутися на Великдень за маршрутом Одеса – Севастополь – Бахчисарай – шосе – Ялта з околицями – Космодем'янівський монастир – Чатир-Даг з печерами – Алушта – Одеса. На Кавказ планували вирушити наприкінці червня й упродовж 40 днів відвідати Новоросійськ, район Кавказьких Мінеральних Вод, Владикавказ, Військово-Грузинську дорогу (з оглядом Девдоракського льодовика), Тифліс, Боржомі, Батумі з околицями, Новий Афон і через Ялту повернутися до Одеси [3, с. 87–88]. Однак вже наступного року клуб заявив, що у зв'язку з війною скасовує традиційні поїздки до Криму та на Кавказ. Натомість запропонував низку екскурсій у місцевості, сполучення з якими неускладнено: Сахарнянський і Кіцканський монастирі, Дніпровські пороги, с. Парутине на археологічні розкопки (очевидно, йдеться про розкопки Ольвії – Н. С.). Для учнівських груп передбачалися походи для збирання ботанічних, ентомологічних, географічних та інших колекцій [9, с. 316].

Набувши значного практичного досвіду підготовки та проведення екскурсій, члени Кримсько-Кавказького гірського клубу розробляли й керівні вказівки та настанови на допомогу подорожникам. «Русский экскурсант» подає одну з таких інструкцій, підготовлену Ялтинським відділенням для екскурсантів-пішоходів. Туристам рекомендували одягатися простіше і легше, беручи з собою тілогрійку, теплий плед або дощовик. Взуття мало бути зручним на міцній товстій нековзкій підшві. Із спорядження радили взяти в дорогу сірники, пляшку води, ніж,

кишеньковий електричний ліхтарик, альпійську палку з металевим наконечником і коньяк для зігрівання. Не завадило б мати карту, компас та провізію, якщо підніматися в гори. Зауважувалося, що поблизу шосе можна перекусити та заночувати у сторожках, кав'ярнях і лавках, а на яйлі – у коші чабанів чи просто неба. Деякі поради стосувалися правил безпеки в горах: підніматися нешвидким, розміреним кроком, не скорочувати звивисті стежки на крутих схилах, не скидати каміння тощо [5, с. 79].

Зі сторінок журналу довідуємося про те, що з 1908 р. посередницькі послуги в організації екскурсій учнів та вчителів на Близький Схід надавав київський комітет «Паломництво в Болгарію». Він відправляв екскурсантів до Туреччини (у Константинополь), Болгарії та Сербії. Потенційних клієнтів приваблював тим, що брав на себе оформлення документів для виїзду закордон. Серед рекламних козирів була й відносно невелика вартість поїздки (у середньому 24 руб. на особу), в яку включено паспорт, проїзд і проживання. Харчування учасники мали оплачувати окремо з розрахунку 1–1,5 руб. на добу [5, с. 60–61].

З розвитком екскурсійної справи на порядку денному постало кілька питань, одним із яких було забезпечення відповідними посібниками – путівниками, каталогами та іншими довідниками. Про необхідність таких видань неодноразово мовилося на педагогічних з'їздах, що відбулися 1916 р. у різних містах Російської імперії. Частковому вирішенню цієї проблеми сприяла видавнича діяльність громадських організацій та підпорядкованих їм закладів. Зокрема, Одеське товариство історії та старожитностей, враховуючи побажання викладачів, опублікувало оновлений путівник по своєму музею, доповнивши його коротким історичним оглядом тих місцевостей, звідки привезено експонати. У замітці про цю подію наголошувалося, що у такому вигляді видання значно полегшить

«улаштування тих шкільних екскурсій у музей, які останнім часом почастишали» [13, с. 63]. У цьому ж розділі повідомляли й про випуск у світ спеціалізованого вадемекума “Краткий путеводитель по Киеву и его окрестностям для естественно-исторических экскурсий”, який уклав учений секретар Київського орнітологічного товариства М. Шарлемань* [13, с. 61].

Іншим важливим нагальним завданням була підготовка кваліфікованих туристичних кадрів, ознайомлення педагогічних працівників з екскурсійним методом та формування у них елементарних навичок проведення екскурсій. І саме об’єднання громадян знову взяли на себе його виконання, періодично організовуючи підготовку керівників екскурсій. Будучи нечисленними, такі курси викликали значне зацікавлення у викладацького та вчительського загалу.

Із рубрик «Хроніка екскурсій» і «Бібліографія» відомо, що перші в Російській імперії курси підготовки керівників природничо-історичних екскурсій відбулися у Києві з 28 квітня до 15 травня 1915 р. з ініціативи згаданого вище орнітологічного товариства. Незважаючи на те, що участь була платною (3 руб.), бажання потрапити на них виявили майже 400 осіб. Для слухачів програма передбачала як теоретичні (лекції з ботаніки, зоології, геології та охорони природи), так і практичні (екскурсійна техніка, улаштування ігор у подорожах і власне екскурсії) заняття [8, с. 233; 10, с. 75–76]. За результатами курсів було опубліковано докладний звіт зі статтями та практичними рекомендаціями лекторів. У наведеній часописом цитаті засновника товариства В. Артоблевського зазначалося, що «досвід київських курсів засвідчив, яким поштовхом можуть слугувати вони для зближення міських обивателів з природою... Водночас, що ближчими до при-

роди станемо ми, дорослі, тим успішнішою буде справа зближення з нею наших дітей» [10, с. 76].

Успіх київських курсів спонукав до такої просвітницької діяльності й інші громадські організації, зокрема в Одесі. Так, Новоросійське товариство природознавців наприкінці травня – на початку червня 1916 р. влаштувало безкоштовне короткострокове навчання для 40 місцевих педагогів. Основна мета заходу полягала в ознайомленні слухачів з особливостями клімату, степової флори, морської і прісноводної фауни південного регіону, з визначними місцями та пам’ятками, торгівлею і промисловістю Одеси, а також геологічною будовою її околиць. У практичну частину було включено відвідування університетського ботанічного саду, виготовлення препаратів для уроків зоології, рекомендації щодо проведення з учнями польових вимірювань [1916, 6, с. 49–50]. Восени ініціативу організації подібних курсів підхопив Кримсько-Кавказький гірський клуб [14, с. 50, 54].

Наприкінці першого десятиліття ХХ ст. спільними зусиллями окремих педагогів, громадських організацій та органів місцевого самоврядування учнівський туристсько-екскурсійний рух у Російській імперії, зокрема й Україні, продовжував розвиватися. Водночас він залишався спорадичним і безсистемним. Тільки в умовах Першої світової війни влада усвідомила його важливість як для виховання молоді, так і для держави загалом. У 1916 р. в багатьох навчальних округах відбулися педагогічні зїзди, де серед іншого обговорили й питання організації учнівських екскурсій. Учасники зборів у Києві, Одесі та Харкові, роботу яких досить докладно висвітлив «Русский экскурсант», висловили однакові думки про необхідність реформування шкільної екскурсійної справи. У підсумкових резолюціях значилися такі ключо-

¹ Розташовані на території сучасної Молдови.

* Докладніше про путівник див.: Савчук Н. Спеціалізовані видання у путівниковому дискурсі

ві положення: учнівські екскурсії мають бути загальнообов'язковими; кожен навчальний заклад повинен щорічно розробляти план і програму екскурсій; для підготовки спеціалістів організовувати відповідні курси тощо [10, с. 58–59; 11, с. 39–41].

З ініціативи деяких викладачів управління Київського навчального округу підготувало проект запровадження екскурсій як обов'язкової форми навчання у систему середньої освіти. Відповідно до нього, екскурсії поділялися на три цикли: місцеві (по місту, містечку, селу), віддалені (краєзнавчі), далекі (по імперії). Перші мали охопити учнів усіх класів, другі – середніх та старших класів, треті – тільки старшокласників. За тематичним спрямуванням рекомендували проводити релігійні, історичні та науково-природничі екскурсії [11, с. 40, 47]. Згодом міністерство народної освіти врахувало ці пропозиції при затвердженні нових навчальних програм.

На сторінках часопису вміщено й чимало довідкової інформації, корисної для планування та здійснення екскурсій. Найбільше таких практичних відомостей подано стосовно Криму: оптимальні шляхи сполучення, перелік визначних місць і пам'яток, умови їх відвідування, варіанти для розміщення на ночівлю тощо. Так, у Старому Криму та його околицях пропонували оглянути залишки міста періоду Золотої Орди, вірменський і Топлівський жіночий монастирі, гору Агармиш, сталактитові та сталагмітові печери. У Керчі – звернути увагу на музей старожитностей, Склеп Деметри, гору Мітридат, Мелек-Чесменський та Царський кургани, грецьку церкву Іоанна Предтечі, Булганакські сопки вулканічного походження. У Феодосії радили побувати в картинних галереях І. Айвазовського та К. Лисенка, Олександроневському соборі, вірменських храмах

(св. Сергія й архангелів Михаїла і Гавриїла), на руїнах Генуезької фортеці, у Миському саду, Лазаревському сквері та традиційних місцях для прогулянок. За бажанням можна було відвідати центральну метеорологічну станцію, звернувшись до її завідувача. Серед екскурсійних об'єктів Севастополя значилися: музей оборони Севастополя, біологічна станція з акваріумом, морська бібліотека, адміралтейство, доки, Графська пристань, Володимирський і Петропавлівський собори, Приморський, Історичний та Мічманський бульвари. Із міста можна було дістатися морем або сушею до Інкермана, середньовічного Херсонеського та Георгіївського монастирів. Для деяких локацій вказано графіки роботи, особливі умови відвідування (за дозволом, безкоштовно для екскурсійних груп), плата за вхід (варіювалася в межах 10–30 коп.) [5, с. 70–72].

Кілька заміток присвячено пільговому тарифу для учнівських екскурсій на проїзд залізницею та пароплавом (пасажирський тариф 3-го класу зі знижкою 75%, а пізніше – 50%). У 1915 р. писали про розширення кола суб'єктів, які мали право на проїзд за зменшеною вартістю квитків. Чинність тарифу з 22 січня того ж року поширилася на так звані змішані екскурсії учнів, а з 1 квітня – на випускників початкових і середніх закладів освіти у літні місяці одразу після закінчення навчання. Крім того, екскурсійним групам дозволили винаймати окремі вагони 3-го класу з пільговою оплатою за фактичну кількість екскурсантів, але не менше ніж 20 осіб на новгородській лінії Московсько-Віндаво-Рибінської залізниці, та 30 осіб – на всіх інших залізницях [6, с. 67]. У середині 1916 р. читачам журналу повідомили про скасування пільгового тарифу у зв'язку з недостатністю залізничного рухомого складу та переповненістю пасажирських потягів,

викликаних подіями Першої світової війни [12, с. 42].

Висновки. Попри те, що журнал «Русский экскурсант» видавали у Центральній Росії, він є важливим джерелом з історії екскурсійної справи в Україні. Зокрема, у ньому вміщено чимало різноманітної інформації, яка дозволяє сформулювати загальне уявлення про процес організації учнівських екскурсій. Тематично її можна розподілити так: планування прогулянок і подорожей; матеріально-технічне забезпечення (проїзд, проживання, харчування, спорядження); участь органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій; довідкові дані. Крім того, поза нашою увагою залишилися хроніка екскурсій, враження учасників, спогади організаторів тощо, котрі потребують окремого вивчення.

Література та джерела

1. Бетлій О. В. Учнівські екскурсії по Києву в роки Першої світової війни. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2015. Т. 169. С. 35–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2015_169_9.
2. Грибанова С. Матеріали періодичних видань як джерело вивчення історії розвитку екскурсійної справи в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Краще знання. 2012. № 2. С. 103–111.
3. Русский экскурсант. 1914. № 1.
4. Русский экскурсант. 1914. № 2.
5. Русский экскурсант. 1914. № 3/4.
6. Русский экскурсант. 1915. № 2.
7. Русский экскурсант. 1915. № 3.
8. Русский экскурсант. 1915. № 4.
9. Русский экскурсант. 1915. № 5.
10. Русский экскурсант. 1916. № 3.
11. Русский экскурсант. 1916. № 4.
12. Русский экскурсант. 1916. № 5.
13. Русский экскурсант. 1916. № 6.
14. Русский экскурсант. 1916. № 7.

Savchuk N.I. MAGAZINE «RUSSKIJ E'KSKURSANT» AS A SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF SCHOOL STUDENT EXCURSIONS IN UKRAINE (THE LATE XIXth – THE EARLY XXth CENTURIES). *The article provides a source analysis of the magazine «Russkij*

e'kskursant», which was published by the Yaroslavl Excursion Commission. The main purpose of the study is to determine its informative potential for studying the history of the student excursion movement in Ukraine with the focus on organizational issues.

At the beginning of the twentieth century, the magazine «Russkij e'kskursant» was one of the most popular specialized tourist-excursion publications of the Russian Empire. He went out every month during 1914–1917. The magazine's pages covered various issues of tourist-excursion life of the whole empire, including in Ukrainian territories. It published articles on the theory and practice of excursions, stories about the trips and planned trips, tips and recommendations for organizing excursions, especially in educational institutions, background information, as well as reviews of new thematic literature.

It is established that despite the fact that the magazine «Russkij e'kskursant» was published in Central Russia, it is an important source for the history of the excursion in Ukraine. It contains a lot of diverse information that allows you to form a general idea of the process of organizing student excursions. Thematically it can be divided as follows: planning of walks and trips; material and technical support (travel, accommodation, food, equipment); participation of state authorities, local self-government and public organizations; reference data.

Keywords: *Ukraine, excursion, student excursion, tourism, magazine, «Russkij e'kskursant».*